

İLHAN KUTLUER

Yitirilmiş Hikmeti
Ararken

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2017
Sertifika no: 17313

İZ YAYINCILIK: 665
inceleme araştırma dizisi: 241
ISBN: 978-975-355-848-8
4. baskı; İstanbul, 2017

Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi 12/266, Topkapı-İstanbul
telefon: (212) 5207210 • faks: (212) 5115791
www.iz.com.tr • bilgi@iz.com.tr
facebook.com/izyayincilik • twitter.com/izyayincilik
instagram.com/izyayincilik • youtube.com/izyayincilik

kapak resmi:

İbn Sînâ çalışırken. Resmin orijinali, filozofun doğum yeri olan Afşana köyündeki İbn Sînâ müzesinde sergilenmektedir. Buhara Vilayeti, Özbekistan.

kapak: Medine Efe

Basıldığı yer: Alemdar Ofset Matbaacılık Davutpaşa Caddesi
Besler İş Merkezi No: 20/29 Topkapı/İstanbul (Sertifika no: 22953)

Modern ve Postmodern Karşısında Gelenekselci Ekol^(*)

Giriş Yerine

René Guénon, Frithjof Schuon, Titus Burckhardt, Martin Lings gibi Batılı olan yahut Seyyid Hüseyin Nasr gibi Batı dillerinde yazan müslüman düşünürlerin ortaya koyduğu Gelenekselci ekolün temel yaklaşımlarını modern ve post-modern perspektiflere bakışıyla birlikte ele almak, modern-küresel dünyada tasavvufî düşünce bağlamının belirginleşmesine katkıda bulunacaktır. Böylece Gelenekselci-modern-postmodern perspektifler arasında ne türlü bir diyalog imkânının mevcut olduğu da anlaşılacaktır. Tahmin olunabileceği gibi Gelenekselci ekolün modern düşüncenin dayandığı kabullere ciddi itirazları vardır ve modernliğe yönelttiği eleştirilere değinmek onların Gelenek ile modernliği nasıl bir tezat içinde ortaya koyduklarını daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Post-modern yaklaşımlar ise modernliği eleştirirken çoğunlukla onun dayandığı en temel kavramları nihilist bir yaklaşımla reddetmekte, dolayısıyla modernliğin gelenek-

---

(*) Bu metin *Küreselleşme Sürecinde Gelenekçi Ekolün Yeri ve Önemi* başlıklı bir panelde (10.06.1999, M.Ü. İlahiyat Fakültesi) tartışılmıştır.

sel düşünce biçimlerinden devraldığı ve fakat tamamıyla dönüştürüp modernliğe özgü tanımlara kavuşturduğu ilkeleri de reddetmiş olmaktadır. Bu durumda Gelenekselci ekolün post-modernizme de söyleyecekleri var demektir. Ancak Post-modernliğin nihilist yaklaşımı benimsemeyen ve hatta modernliği aşarken geleneksel öğretilerin ortaya koyduğu anlamlı birikimi göz ardı etmeyen revizyonist biçimleri de yavaş yavaş kendisini ifade etmeye başlamıştır. Post-modernliğin nihilist olmayan biçimlerinin özellikle İlahiyat gök kubbesi altında bilgi ve düşünce üreten bizler için dikkat çekici özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır. Biz bu denememizde Gelenekselci ekole, Modern ve Post-modern yaklaşım biçimlerine bakışını da konuya dâhil ederek kısaca duracak ve bu üç perspektif arasındaki tartışmanın yirmi birinci yüzyıl ilahiyatçıları için ne tür felsefî diyalog imkânları ürettiğine dikkat çekeceğiz.

Gelenekselci Ekolün Dayandığı Esaslar

Batı literatüründe Tradisyonalist (bazen de Perennialist) olarak anılmakta olan bu ekol, Latince *Traditere* (nakletmek, intikal ettirmek) kelimesinden türettikleri bu terimi genellikle Arapça'daki *ed-Dîn* karşılığında kullanmakta fakat Batı dillerindeki *religion* kelimesiyle karışmasını önlemek üzere sık sık terimin dinî-metafizik öğretileri ifade ettiğini vurgulamaktadır. Bu öğretiler onlara göre esasen bâtinî (esoterik) karakterde olup evrensel hakikatin ifadesidirler. Evrensellik bütün semavî dinlerin özündeki temel hakikatlerin başlıca niteliği olup, hakikatin birliği ilkesine göndermede bulunmaktadır. Ekol buradaki hakikat kavramının bir *Philosophia Perennis* (Ezelî Hikmet) anlayışı çerçevesinde tüm zamanlar ve tüm kültürel coğrafyalar için aynı anda geçerli olduğunu vurgularken, bu evrensel hakikatin insanlığın farklı dönem ve kültür havzalarında temsilcilerinin bulunduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla Gelenek kavramı insanlığın başlangıcından günümüze kadar manevî eğitim yoluyla "intikal" etmiş ve çeşitli dinî medeniyet havza-

larında aynı evrensel hakikati ifade etmek üzere çeşitli ifade formlarına bürünmüş “naklî bilgi”yi ifade eder. Ancak burada naklî oluşu kültürel etkileşim sonucu yatay tarih sürecinde gerçekleşen bir intikal şekli olarak anlamamak gerekir. Naklî (Tradisyonel) oluş öncelikle bu bilginin kaynağının nebevî ve semâvî olduğu anlamına gelir. Bu anlamda bütün semavî dinlerin metafizik öğretileri tıpkı zahirî ve kurumsal boyutu gibi nebevî bir menşee dayanır ve bütün semavî dinlerin temelindeki esoterik öğretiler bu yüzden özde birdir. Bu öğretiler evrensellik niteliği nedeniyle değişmeden kalan metafizik ilkelere ortaya koymuşlardır ve bu ilkelerin bilgelik yolunda olan ya da bu yolda başarıya ulaşmış istidatlı insanlar tarafından doğrulanmaları (tahkîk) da mümkündür. Bu ilkelerin bilgisini kendi entelektüel kimliklerini oluşturacak şekilde kendisinde doğrulayan insanlar, içselleşen bu bilgiyi manevî eğitim yoluyla başka istidatlı kimselere aktarmak işlevini de üstlenebilirler. Onlar geleneksel manevî yolun bilge üstatlarıdır ve dünyanın bütün bilge üstatları aynı hakikati dile getirdikleri için temelde aynı öğretilerin eğitimini verirler.

Bu ekol medeniyet kavramına da özel bir vurgu yapmaktadır. Gelenekselci düşünürlerin ilgi alanlarına öncelikle kadîm (antique) medeniyetler girmektedir; çünkü kadîm medeniyetler kutsal, Tanrı, maneviyat, din.. gibi kavramlarla bir şekilde irtibatlı olarak şekillenmiştir. Kadîm medeniyetleri oluşturan ilimler, sanatlar ve kurumlar bu kavramların merkezde olduğu bir dünya görüşünün tecellileri olarak hayatîyet kazanmışlardır. Elbette bu geleneksel ilimlerin günümüzde bilim ile kast edilen ve imkân âlemini konu edinen beşerî çabayı bir ölçüde içermediği veya zorunlu olarak reddettiği, sanatların modernlerce estetik algı denilen kavrayış biçimiyle ilişkisiz olduğu veya kurumların sosyal-siyasal hayatın gerçekleri ve gereklerine kayıtsız kaldığı anlamına gelmez. Nitekim bilim, sanat ve kurumlar tarihi üzerine yapılan araştırmalar insanlığın bu alandaki serüvenini oldukça kadim çağlara kadar geri götürmek eğilimindedir. Onlara Geleneksel karakterini veren temel nite-

lik bilgi ile kutsal arasındaki irtibatı daima gözetmiş ve korumuş olmalarında yatmaktadır. Modern medeniyet ise tam da bu niteliklerden sapmış olmasından ötürü eleştirisi konusudur.

Bu ekole göre geleneksel öğretiler bir felsefi sistemin temel unsurları olan varlık, bilgi ve değer problemlerine kendine özgü bir perspektiften ışık tutmaktadır. Yani geleneksel öğretiler aynı zamanda bir temel ontolojiyi, bir temel epistemolojiyi ve bir temel aksiyolojiyi içerirler. Temel ontoloji varlığın Aşkın İlke'sine ve bu İlke'nin kozmik yansıması olan âlemin hiyerarşik yapısına atıfta bulunur. Aşkın İlke gerçek anlamdaki yegâne varlıktır ve öteki varolan nesnelere varlıklarının hakiki sahibi değildirler. Çünkü hepsi Aşkın İlke'nin evrensel tezahürünün bir sonucudur ve esasen varlıkları geldiği kaynağa ait olup ona dönecektir. Temel epistemoloji, temel metafizik bilginin geleneksel niteliğine atıfta bulunur ve Akıl/Kalb (Intellect) denilen idrâk gücünü merkeze alır. Bu gücün işlevi yalnızca teorik araştırmalara yönelmekten ibaret olmayıp, belki onun da üzerinde manevî tecrübelerle açılmış bir vizyon imkânını kendinde barındırır. Dolayısıyla *episteme*'yi (teorik bilgi, nazarî ve bahsî bilgi) içermekle birlikte onu aşan daha yüksek bir tecrübenin bilgisini, *sapienta*'yı (keşfi bilgi, yaşanarak, tadılarak ulaşılan zevkî bilgi) merkezîleştirir. Bu epistemoloji İslâm geleneğinde bahsî ve zevkî hikmet denilen bilgilenme biçimlerini kendisinde birleştirir. Ancak bahsî bilgi birikiminin zevkî bilgiyi dışlama eğilimine girdiği durumlarda zevkî bilgiyi ısrarla öne çıkarır ve bunu bazen istidlâlî (discursive) işleyişe sahip teorik aklı inkâr ediyor izlenimi vererek yapar. Modern insan buradaki Akıl/Kalb/Intellect kavramına dikkatle yaklaşmalıdır. Intellect insan ruhunun çekirdeği (Lübb) ve dolayısıyla merkezidir ve akletmenin geleneksel anlamıyla manevî organıdır. Akletmek esoterik anlamıyla insan aklının/kalbinin kozmik varlığın gayr-i cismânî ilkeleriyle manevî müşâhede yoluyla irtibat haline geçebilme imkânını ifade etmektedir. Temel aksiyoloji ise evrensel insan idesi üzerine oturtulmuştur. İslâm geleneğinde İnsân-ı Kâmil öğretisi olarak bilinen bu ana

fikirde insan Aşkın İlke'nin tüm isimlerinin en yetkin tezahür alanı (mazhar) olarak görülür. Ahlâk bu yaklaşımda basit kurallar bütününden ibaret değildir ve metafizik bir temele sahiptir. Bu temel, bilgi ile eylem, teori ile pratik arasındaki bütünlüğü sağlar ve esasen İslâm geleneğinde "Allah'ın ahlâkiyla ahlâklanmak" şeklinde formüle edilmiştir. Bu anlamda Platon'un "Tanrı'ya benzemek" şeklindeki felsefe tanımının geleneksel çağrışımlara sahip olduğu düşünülebilir. Amaç içsiz bir moralizm değil, bilgelik temelli bir yetkinleşmedir.

Gelenekselci Ekolün Modernite Eleştirisi

Gelenekselci ekolün modern medeniyeti kuran temel yaklaşımlara ciddi itirazları olduğunu söylemiştik. Bu itirazların odaklandığı alanlar beklenebileceği gibi yine varlık, bilgi ve değer alanlarıdır. Söz konusu alanlarla ilgili olarak modern dünyanın kurucu öğeleri olan ana fikirler her şeyden önce kutsal ile irtibatını yitirmeleri ve metafizik olana sırtını dönmüş olmaları bakımından eleştiriyi hak ederler. Meseleye ontoloji açısından baktığımızda modern felsefenin, özellikle Descartes'tan itibaren varoluşa düalist bir tarzda yaklaşmasından yani madî ve rûhî varlık alanını birbiriyle irtibatsız biçimde tanımlamasından hareketle eleştiriye başlanabilir. Kartezyen düşünce bunu yaparken geleneğe ait her türlü "naklî" bilgiyi elinin tersiyle itmiş ve cüretkâr ve ben-merkezci bir cogito anlayışını gelenek karşısında duyduğu şüphenin temeline yerleştirmiştir. Modern eğilim insan bilgisinin yöneleceği alanı cismânî cevher alanıyla sınırlamış ve sonunda varlık fiziğe indirgenerek monist-materyalist bir cevher anlayışına felsefî bir meşruiyet kazandırılmıştır. Bu varlık ve bilgi anlayışı, modern insanın fizik ötesi varlık fikri karşısında felsefî bir kayıtsızlığa düşmesi sonucunu hazırlamış ve modern felsefe metafizik araştırmanın meşruiyetini ortaya koyabilmek için çok özel çabalar gerektirir olmuştur. Geleneğin entelektüelleri bilim şemalarının temeline metafiziği yerleştirirlerken, modern insan bilimlerin

temeline fiziği yerleştirmiş, bilimleri fiziğe benzediği oranda bilim sayma eğilimine girmiştir. Oysa şu unutulmaktadır ki, modern bilimin temelinde de bir ontoloji ve ona bağlı bir epistemoloji durmaktadır. Bu epistemoloji Aydınlanma Felsefesi ile birlikte bilgi ve değer arasındaki irtibatı, onlara bağımsız alanlar izafe ederek, koparmış; günümüz bilim felsefesinde imkânı çok tartışılan objektiflik ilkesi değerden bağımsız bilgi anlayışını giderek pekiştirmiştir. Oysa Gelenekselci ekole göre varlık, bilgi ve değer alanları, biri diğerini anlamlı ve sahici kılan bir bütünlüğe sahip olup İslâm geleneğinde bu bütünlük, hepsi aynı kökten gelen, Vücûd (Varlık, Bulunuş), Vicdân (İdrâk, Bilgi) ve Vecd (Varlık ve İdrakin Bütünlüğü, Entelektüel Saadet) kavramlarıyla ifade edilmiştir.

Gelenekselci ekole göre bu perspektiften yeniden tanımlanan bilimsel bilgi metafizik ile teolojinin doğruluk ve anlamlılık kriterlerini yerinden etmiş ve Hıristiyan teolojisi karşısındaki rezervlerin de desteklediği yaygın eğilim bilimsel bilgi ile ilahiyat alanını ya birbirinden koparma ya da daha fenası birbirine karşıt alanlar olarak görme alışkanlığını yaygınlaştırmıştır. Biri çıkıp ilahiyat meselelerinin bilimsel temelden yoksun olduğunu ileri sürdüğünde genellikle onaylayıcı bir sessizlikle karşılanmış, bu alanları birbirine bağlamaya çalışın düşünür ve bilim adamlarının tutumu ise yalnızca Geleceğe mütedeyyin duygularla bağlı insanların cılız ilgilerine mazhar olabilmıştır. Gelenekselci ekol modernitenin akıl, bilim, hakikat kavramlarına sahip çıkışı karşısında şunu ima etmektedir: Modernitede akıl kavramı fiziği metafizik ilkelerin bir yansıması olarak görme yöntemine sırt çevirmiş, artık ilkelere akletmeyen, tümelleri kavramak için geleneğin aydınlanma ve sezgi imkânlarına kapatılmış, işlevi itibarıyla yalnızca çıkarımda bulunma yeteneğinden ibaret bir zihinsel süreç gibi tasarlanan, bu yüzden insan beyninin bir epifenomeni gibi düşünülen ve formel mantığa indirgenmiş bir melekeyi ifade etmektedir. Bilim, modern tarih anlayışının yansıması olan bir sözde-ilerleme fikriyle teorik bakımdan daima ilerleyen bir

faaliyet olarak tasavvur edilmiş ve bu ilerlemenin geleneksel öğretileri artık insanlık tarihinin karanlıklarına gömdüğü düşünölmüştür. Ancak mümkün varlığı fiziğe indirgeyerek konu edinen modern bilimin gelişirken radikal anlamda değıştiğı ve artan birikiminin içinde terk edilmiş ve gelecekte terk edilecek yığınla yanlışın bulunduğu da olgusal bir gerçekliktir. En önemlisi modern bilim insanının metafiziğe sırtını dönerken kendisi için bir metafizik icat ettiğı, değerden bağımsız bir bilgi idealini dile getirirken Bilimperestlik (Scientism) denilen ve pozitivizmle aynı anlama gelen bir değer sistemini insanlığa dikte ettiğı unutulmuştur. Oysa bugün insanlık artık pozitivizmin insan doğasının bütönlüğüne aykırı olduğunu giderek daha fazla fark etmektedir ve bilimin içine düştüğü bu çıkmazdan kurtulmak için geleneksel öğretilerle sağlıklı bir diyaloga girme zamanı artık gelmiştir.

Gelenekselci Ekolün Postmodernizme Bakışı

Varlık ve bilgide ilkelerin merkezîliğini daima vurgulayan Gelenekselci ekolün Nietzsche ve Heidegger'in felsefî mirasından ilham alan nihilist/relativist postmodernizme sıcak bakması düşünölemezdi. Postmodern düşünürlerin moderniteye yönelttiğı eleştiriler Gelenekselci ekol açısından insan zihninin bütün putlarını inkâr edip "Lâ ilâhe" diyen ancak "illallah" a gelemeyen bir olumsuzlamadan (nefy; negation) ibarettir. Bindiğı gibi postmodern düşünürler modernliğin artık çözüldüğünü, hiçbir şeyi dayatamayacağını, modernliğin ve modern tarih görüşünün sonunun geldiğini ısrarla vurgulamaktadır. Modern akıl kavramı yerini iradeye, bilimsel açıklama ve ispat ise yerini yorum ve retoriğe bırakmıştır. Kavramların mantıkî içeriğı diye bir şey yok, söylemler ve yorumlar vardır. Hakikat üzerine büyük anlatılara artık yer yoktur. Bilimsel bilginin öteki bilgi biçimleri karşısında üstünlüğü diye bir şey postmodern durum açısından anlamsızdır. İspatın yerini yorum ve retoriğe bırakmış olduğunu söylemek yetmez. Yorumlarımızı yani

anlama biçimlerimizi ya gelenek/tarihin belirlediğini söyleyebiliriz ya da kavramlar arasındaki her türlü hiyerarşik statüyü ve her türlü geleneksel belirlenimi reddetmek üzere kavramsal dünyamızı post-yapısalcı bir çözmeye, yapıbozumu işlemine tabi tutacağız. Artık söz konusu olan sadece dekonstrüksiyondur. Amacı yeniden teşekkül olmayan, tüm mukabil kavramları nihilizmin sonsuz uçurumuna sürükleyen bir yapıçözüm. Modern anlatıların kökenindeki konstrüksiyon ve rekonstrüksiyon girişimleri reddedilmeli, bu yöntemlerle üretilen büyük anlatılar yok sayılmalıdır. Varlık, onun hakkındaki açıklamalar, ideolojiler...hepsi birer metindir ve bu metinlerin nihâi yorumu yoktur. Tanrı insanlığın ruhunda artık ölmüştür. Eflatuncu Batı metafiziği ölmüştür. Nihilist Postmodern yaklaşımın görevi geleneksel/modern metafiziği tüm tecellileriyle çözmek, inhilâl ettirmektir. Batı modern çağda içine düştüğü bunalımı, geleneksel Tanrı fikrini ve büyük anlatıları reddederek aşabilir. Postmodern düşünürlerin modern yaklaşıma karşı yönelttiği bu radikal eleştirilerin gelenek ile ilgili yönleri vardır ve Gelenekselci ekol için postmodern eleştirinin anlamı burada yatmaktadır. Çünkü Gelenekselci ekol Varlık, İlke, Akıl, Hakikat kavramlarının modernite tarafından geleneksel öğretilerden tevarüs edildiğini, ancak ters yüz edilerek yeniden tanımlandığını ima etmektedir. Dolayısıyla bu kavramların radikal anlamda reddi sırf moderniteye yöneltilmiş bir eleştiri olarak kalmamakta ve geleneksel öğretilerin reddi anlamına da gelmektedir. Ayrıca geleneksel öğretilerin "büyük anlatılar" olduğu ve bir biçimde Tanrı ve Kutsal fikrine dayandığı açıkça bilinen bir husustur. Dolayısıyla nihilistik Postmodernizm her şeyden önce geleneksel öğretilerin düşmanıdır.

Gelenekselci Ekol - Postmodernist İlahiyat Diyalogu?

Aslında postmodern ilahiyat tezi kendi içinde çelişkilidir. Ancak Whitehead'in Süreç felsefesinden hareket eden David R.

Griffin gibi bazı ilahiyatçılar “post” (sonra) önekinin kronolojik anlamını öne çıkararak postmodernizmi modernlik-sonrası şeklinde tanımlamış ve bu çelişkiyi aşmayı denemiştir. Buna göre modernlik kendi sonrasına doğru evrilmekte ve dönüşmektedir. Modernliği aşmanın en anlamlı tezâhürü modernlik ile pre-modern (modernlik-öncesi) arasında anlamlı bir diyalogun başlamış olmasıdır. (Post-modern bir ilahiyatçı olarak David R. Griffin’in tradisyonalist ekole mensup Huston Smith ile giriştiği kitap çapındaki tartışma sözü edilen diyalogun düzeyli bir örneğidir. Bk. Huston Smith & David R. Griffin, *Unuttulan Hakikat*, trc. Latif Boyacı, İstanbul: İnsan Yayınları 1988). İnsanlık tarihinde her şeye rağmen bir ilerleme vardır ve geleneksel ile modern birbiriyle diyaloga girme konusunda başarılı olduğu oranda her ikisine ait eksiklik, kusur ve yanlışlıklar giderilebilecektir. Artık bilim ile ilahiyatın uzlaşabileceğini düşünen entelektüellerin sayısı giderek artmaktadır. Ancak bu uzlaşma kaçınılmaz olarak bilimin çizdiği evren fikri ile gelenekselin âlem anlayışını ve dolayısıyla Tanrı’nın mutlaklığı fikrini karşı karşıya getirecektir. Bu diyalogda ilahiyat Tanrı’nın aşkınlığından çok içkinliğini, mutlaklığından çok zamanîliğini vurgulayacak, insan ve doğayı Tanrı’nın zamanî yaratma tecrübesine iştirak eden güçler olarak görecektir. Mutlak Varlık yerine Süreç kavramı öne çıkarılınca zamanın yalnızca doğa ve insan için değil, Tanrı için de olduğu, Tanrı, insan ve doğanın varlık ve oluş sürecine birlikte katıldığı, bu sürecin de evrimsel bir süreç olduğu fikri de öne çıkarılmış olacaktır. Açıkçası Tanrı evrenin ruhu, evren Tanrı’nın bedeni gibi telakki edilecektir. Bu yaklaşımda hiçbir şey tamam ve kusursuz değildir. Bu âlem mümkün âlemlerin en iyisi değildir. Mükemmele doğru süren bir evrim vardır. Bu, Tanrı için de geçerlidir. Metafizik bilgi de bu anlamda birikimseldir. Postmodern ilahiyatta Ezeli Hikmet (Philosophia Perennis) diye bir şey kabul edilemez. Dinlerin aşkın birliğinden de söz edilemez. Gelenekselci ekolün bu yöndeki tezleri Postmodern ilahiyatla çelişir. Her din aynı hakikati değil, hakikatin farklı yönlerini vurgular ve hepsi birbirini tamamlar. Dinler arası diyalog bunun için ge-

reklidir. Bilimsel bilginin birikimi anlamlıdır ve ilahiyatı açar. Zaman geçtikçe insanlık bilim ile ilahiyatın sağlıklı bir ilişkiye gireceğine tanık olacaktır. Postmodern ilahiyat premodernin de modernin de kazanımlarını içeren bir yaklaşım olarak bunu sağlayacak güçtedir.

Bu açıklamalardan anlaşılması olmalıdır ki Gelenekselci ekol, postmodern ilahiyatın mutlak olmayan Tanrı fikrine, tanım gereği karşıdır. Onun, metafiziğin de birikimsel olduğu ve her dinin hakikatin farklı bir yönünü vurguladığı gerekçesiyle ezeli hikmeti inkâr edişini doğru bulmaz. Bilim ile uzlaşmış ilahiyat bağlamında, bilimin verilerini inkâr etmez ancak bu verileri ontolojik hiyerarşi fikri içinde değerlendirir. Çünkü bu fikre göre alt varlık alanı üst varlık alanını açıklayamaz. Metafizik hakikatler adına ilke düzeyinde her şey bir biçimde söylenmiştir. Modernitenin insan zihnine uyguladığı abluka kaldırılabildiği oranda bu ilkeler daha iyi fark edilecek ve anlaşılacaktır. Geleneksel dünyada tarihî anlamı olan teoriler de vardır ve onlar değişebilirler ama bu onların kendi dönemlerinde irtibat içinde olduğu metafizik ilkelerin varlığını inkâr anlamında bir değişme olarak görülmemelidir. Gelenekselci ekole göre geleceğe dönüş, asla tekerleğin yeniden icadı değildir. Geleneği yeniden keşf etme çabası kesinlikle pre-moderne kaba ve irticâî bir dönüşü ifade etmez. Bu çaba yüzümüzü tekrar hakikate, hakikî metafiziğe döndürmekten ibarettir. Eğer insanlık bu çabayı göstermez ve modernliğin sapmaları içinde bocalamaya devam ederse, nasılsa Hak hükmünü icra edecektir. Nitekim bu husus, Latinlerin bir hikmetli sözünde dile getirilmiştir: “Vincit omnia Veritas” yani Hak herşeye galiptir. Bu hikmetin bir hadîs-i şerifte dile gelen İslâmî ifadesi şöyledir: “el-Hakku ya’lû ve lâ yu’lâ ‘aleyh”. Nitekim Elhamra sarayının neredeyse bütün duvarlarına nakşedilmiş olan “Ve lâ Gâlibe illallah!” sözü de aynı hikmete atıfta bulunur.